

Tusculum

2023
SOLIN-16

Nakladnik

Javna ustanova u kulturi
Zvonimir Solin
Kralja Zvonimira 50
Solin

Za nakladnika

Tonći Čićerić

Glavni urednik

Marko Matijević

Uredništvo

Joško Belamarić
Nenad Cambi
Dino Demicheli
Josip Dukić
Arsen Duplančić
Miroslav Katić
Dražan Maršić
Ivana Odža
Michael Ursinus

Grafičko oblikovanje i priprema za tisak

Marko Grgić

Izrada UDK-a

Iva Kaić

Tisak

Jafra Print d. o. o.

Naklada

500 primjeraka

Izdavanje časopisa novčano podupire Grad Solin.

UDK 908(497.5-37 Solin)

Tiskana inačica: ISSN 1846-9469

Mrežna inačica: ISSN 1849-0417

Tusculum

Časopis za solinske teme

16

Solin, 2023.

Sadržaj

7-22	Vedran Katavić	Zaštitna arheološka istraživanja na trasi salonitanskoga vodovoda
23-39	Jure Margeta	Utjecaj olovne cijevi na održivost rimskoga vodoopskrbnog sustava
41-61	Luka Donadini	Religija, kult i moralnost u Saloni (II) Misteriji u čast Velikoj Majci
63-76	Nino Švonja	Antički spoliji pronađeni na tzv. Zaobilaznici u Solinu
77-86	Ana Demicheli – Dino Demicheli	Četiri epigrafska spolija <i>in situ</i> u Šupljoj crkvi i predjelu Vukšići u Solinu
87-94	Dino Demicheli – Krešimir Grbavac	Nadgrobní titul djevojčice Valerije Procile iz Kule 15 na sjevernim salonitanskim bedemima
95-99	Saša Denegri	Kasnoantički brodolom kod Slatina na otoku Čiovu
101-111	Marko Matijević	Građa iz solinske povijesti (I)
113-149	Ivan Grubišić – Mario Bubić	Vranjičko-solinski Grubići Patkasi i solinski Grubići Škombre
151-161	Ivana Odža	Emocionalni regionalizam Tome Podruga
163-196	Mirko Jankov	Iz riznice svjetovnoga repertoara Pučkih pivača Gospe od Otoka – Solin: Transkripcije i jezično-glazbena analiza osam tradicijskih napjeva (dio drugi: ženski i dijaloški tekstovi)
197-216	Arsen Duplančić	Bibliografija Milana Ivaniševića (1963. – 2020.)
217-218		Naputak suradnicima <i>Tusculuma</i>

Nino Švonja

Antički spoliji pronađeni na tzv. Zaobilaznici u Solinu

Nino Švonja
Arheološki muzej u Splitu
Zrinsko-Frankopanska 25
HR, 21000 Split
nino.svonja@armus.hr

Autor u članku donosi devet nadgrobnih spomenika koji su bili sekundarno iskorišteni još u antici, a pronađeni su tijekom zaštitnih arheoloških istraživanja na tzv. Zaobilaznici u Solinu.¹ Nakon što su izgubili svoju prvotnu funkciju, spomenici su bili korišteni kao građevinski materijal: šest kao dijelovi grobova, a tri su bila uzidana u zidove odnosno zidane konstrukcije. Danas se čuvaju u Arheološkome muzeju u Splitu.

Ključne riječi: Zaobilaznica, epigrafija, spolij, stela, nadgrobnna ara, nadgrobnni žrtvenik, sarkofag

UDK: 902.3:726.82(497.583 Solin)"652"

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 29. rujna 2023.

Prilikom izgradnje tzv. solinske Zaobilaznice provedena su zaštitna arheološka istraživanja koja su trajala od 20. listopada 1986. do 13. studenoga 1987., a istražena je površina od 23.712 m². To su dosad najveća i najdugotrajnija arheološka istraživanja u Saloni, a proveo ih je Arheološki muzej u Splitu. Istražena je površina 100 m zapadno od teatra do cca 200 m zapadno od zapadnih salonitanskih zidina, tj. dio zapadnoga dijela grada (*Urbs occidentalis*) i segment Zapadne nekropole. Pronađen je velik broj grobova svih ritusa te dijelovi arhitekture.² Kako je tema ovoga članka epigrafija, naglasit ćemo da je pronađeno 127 natpisa, što cjelovitih, što fragmenata. Svi, osim četiri natpisa, pripadaju nadgrobnim spomenicima. Zastupljeni su svi tipovi nadgrobnih spomenika: stele, are, tituli i sarkofazi. U ovome radu po prvi put donosi se dio pronađenih natpisa koji su bili sekundarno iskorišteni kao građevinski materijal.³

U sektoru III, na sjevernoj strani grobne parcele 7, pronađen je grob 87 (sl. 1).⁴ Bio je pokriven tegulama i ulomcima amfora. U južnome dijelu zida ugrađene su

dijelje manje nadgrobnne stele. Dno groba ožbukano je crvenkastom žbukom s podignutim žbukanim uzglavljem na istočnoj strani. Skelet je loše sačuvan, a cijela je unutrašnjost groba ranije bila izmiješana. Osim lubanje i dijela ruku svi ostali skeletni ostatci pokojnika dislocirani su u zapadnom dijelu groba.

1. Nadgrobnna stela Aurelije Julije (inv. br. AMS-A-5756, sl. 2)

Spomenik pripada tipu profiliranih stela pravokutne forme (visina 49 cm, širina 35 cm, debljina 7 cm).⁵ Natpisno polje uokvireno je profilacijom unutar koje se nalazi natpis klesan rustičnom kapitalom u osam redaka. Visina slova varira od 1 do 4 cm. U prvom su retku sigle D i M naglašene urezivanjem dvostrukih linija. Ligatura AE nalazi se na kraju drugoga retka. Distinkcije u obliku hedere su u prvom, trećem, petom, sedmom i osmom retku. U petom je retku dio oznake broja godina pokojnice umanjen kako bi mogao stati u isti redak.

1 Istraživanje za ovaj članak napravljeno je u okviru projekta *Novi životi antičkih natpisa: epigrafski spoliji na području srednje Dalmacije (EpiSpolia)* koji financira Hrvatska zaklada za znanost (IP-2019-04-3537).

2 B. Kirigin *et al.* 1987, str. 78; J. Mardešić 1988, str. 307-308.

3 Preliminarno su objavljeni četiri posvetna žrtvenika (inv. br. AMS-A-5862, AMS-A-5864, AMS-A-5874, AMS-A-5945), urna u obliku košare s natpisom (inv. br. AMS-A-5810), nadgrobnna ploča (inv. br. AMS-A-5838) koja je razriješila problematiku pojma *piscina* i sarkofag (inv. br. AMS-A-5875) koji je razriješio problematiku pojma *locus*. B. Kirigin *et al.* 1987, str. 36, 40-42; J. Mardešić 1988, str. 312.

4 Arhivske fotografije vlasništvo su Arheološkoga muzeja u Splitu (AMS), a ostale su snimili Vicko Vidan (VV) i Nino Švonja (NŠ).

5 O tipologiji nadgrobnih stela usp. D. Maršić 2002, str. 53-80.

Slika 1
Južni dio groba 87 u koji su ugrađene dvije manje nadgrobne stele (AMS)

D(is) M(anibus)
Aureliae
luli(a)e fili-
ae piissim(a)e
5 *def(unctae) ann(os) XXIII*
lulia Festa
mater pos(uit)
b(ene) m(erenti).

Prijevod: *Bogovima Manima. Najpobožnijoj (i) zaslužnoj kćerki Aureliji Juliji, umrloj u dobi od 23 godine, majka Julija Festa je postavila.*

Na natpisu se spominje gentilicij *Aurelius/a* koji je, inače, vrlo raširen. Dodjeljivan je u vrijeme careva Marka Aurelija i njegova sina Komoda, da bi Karakalnim ediktom 212.

godine svim slobodnim stanovnicima Carstva bilo podijeljeno građansko pravo te se na taj način još više proširio. U Dalmaciji je posvuda raširen, a osobito u unutrašnjosti. U Liburniji nije čest jer je tamo dodjela građanskoga prava provedena ranije. Među Aurelijima u Dalmaciji ima doseljenika s Istoka, iz podunavskih provincija, ali su u unutrašnjosti značajan broj činili starosjedioci. Tijekom dominata, odnosno u kasnoj antici, ovaj će gentilicij i dalje biti najbrojniji.⁶

lulius/a je inače gentilicij, ali je vrlo raširen i kao kognomen, osobito na području galskih i germanskih provincija. U Dalmaciji je najviše zastupljen u Saloni i njezinoj neposrednoj okolici.⁷ Kći je očito imala očev gentilicij dok je kognomen dobila po majčinu gentiliciju. Kognomen *Festus/a* je rasprostranjen, a osobito na keltskom području i u Italiji.⁸ Na području Salone i njezine okolice pojavljuje

6 G. Alföldy 1969, str. 46-47.

7 *Ibid.*, str. 224.

8 *Ibid.*, str. 203.

Slika 2
Stela Aurelije Julije (VV)

se na nekoliko natpisa. Samo podrijetlo imena upućuje na imenicu *festus* u značenju svetkovina. Kajanto ga svrstava u kategoriju kognomena koji su dobili imena izvedena iz izraza povezanih s kalendarom i svečanostima.⁹

2. Nadgrobna stela Valerija Epagatina

(inv. br. AMS-A-5757, sl. 3)

Nadgrobna stela (visina 52,5 cm, širina 29 cm, debljina 11 cm) izrađena je od vapnenca i pripada tipu profiliranih stela pravokutne forme s upisanim trokutastim zabatom. Akroteriji su ukrašeni palmetama, a zabat još i rozetom.

9 I. Kajanto 1982, str. 221.

10 G. Alföldy 1969, str. 131-133.

11 LPGN 3, str. 143.

12 CIL 12, 5245 (p 855); OPEL 2, 118.

13 CIL 12, 4357; CIL 12, 5238.

14 Ako se pak u natpisu radi o dativu, tada bi njegov nominativ glasio *Epagathinis*. Međutim, to ime do sada nije potvrđeno.

15 CIL 3, 9187 add. p. 2328, 126.

16 G. Alföldy 1969, str. 323.

17 L. Kajanto 1982, str. 214.

Na dnu je sačuvan klin za usađivanje. Natpisno polje uokvireno je jednostavnom profilacijom, a slova su klesana pravilnom rimskom kapitalom u šest redaka i visina im varira od 2 do 3,5 cm. U drugom i četvrtom retku je po jedna distinkcija u obliku trokutića.

D(is) M(anibus)

Val(erii) Epagathini

Val(eria) Veneria

Matris

5 *alumnæ*

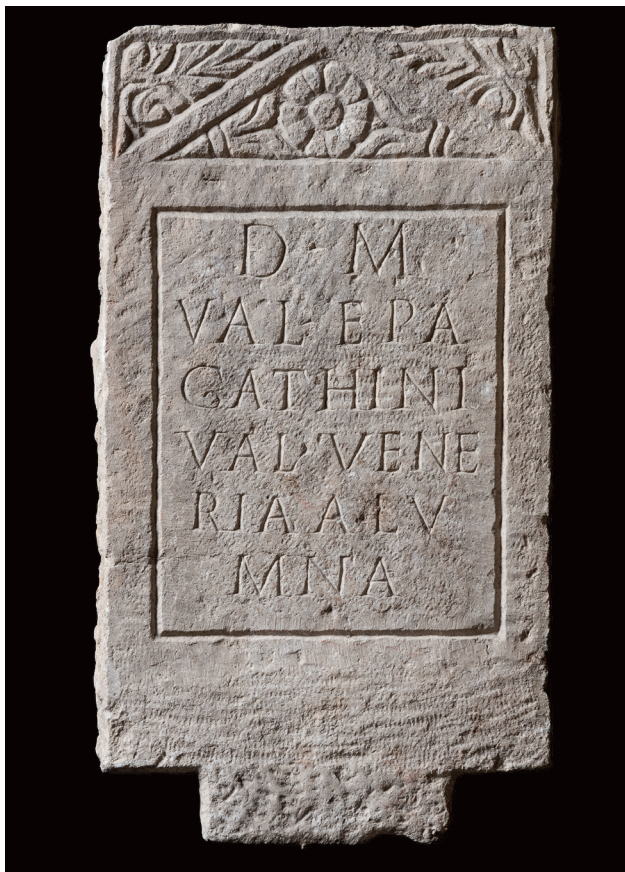
posuit

Prijevod: *Bogovima Manima Valerija Epagatina, hranjenica Valerija Venerija (je postavila).*

Gentilicij *Valerius* najrasprostranjeniji je necarski gentilicij. Posvuda je raširen, a osobito u sjevernoj Africi i na Istoku. Na području Dalmacije nositelji su ljudi različita podrijetla: Italici, vojnici iz dunavskih i zapadnih provincija i Istočnjaci. Na području Liburnije nositelji su starosjedioci. U Saloni, u kasnijim razdobljima, Valeriji su Istočnjaci. Dio Valerija je od dominata ime dobio po Dioklecijanu i njegovoj obitelji.¹⁰

Kognomen *Epagathinus* grčkoga je podrijetla i u grčkoj varijanti *Ἐπάγαθος* mnogo je rašireniji.¹¹ U latinskoj varijanti poznat je samo jedan i to iz Narbonske Galije, tj. iz Narbone, gdje je nositeljica bila oslobođenica.¹² Iz istoga grada potječu još dva natpisa koji spominju varijantu s izostavljenim slovom H – *Epagatinus*.¹³ Kognomen *Epagathinus* u genitivu glasi *Epagathini*, kako je i navedeno u ovome natpisu,¹⁴ što znači da je spomenik posvećen bogovima Manima Valerija Epagatina. Zanimljiva je činjenica kako je u Klisu potvrđen sličan kognomen – *Epagathinarius*, koji drugdje nije zabilježen.¹⁵ U natpisu nije naveden status pokojnika.

Kognomen komemoratorice, *Veneria*, posvuda je rasprostranjen, a osobito u Italiji.¹⁶ Riječ je o teofornom nadimku izvedenom od imena rimske božice Venere.¹⁷ Iz svega navedenog može se zaključiti kako je Valerije Epagatin istočnjačkoga podrijetla, što je još jedna potvrda Alföldyjeve teorije o podrijetlu nekih dalmatinskih Valerija.

Slika 3
Stela Valerija Epagatina (VV)

Natpis završava komemoratoričnim statusom – *alumna*. Taj izraz označava udomljenu djecu koja nisu bila posvojena službenim putem (*adoptio legitima*) različita podrijetla: siročad, pronađena djeca, robovi ili djeca koju roditelji nisu mogli uzdržavati.¹⁸ Venerija je, kako je vidljivo, bila posvojena neslužbenim putem i dobila je gentilicij svoga posvojitelja.

Ovaj se natpis zbog tipa spomenika, nadgrobne formule *Dis Manibus* i imenske formule može datirati u 2. stoljeće.

U sektoru III, u sjeveroistočnom kutu grobne parcele 6, pronađena je grobnica 196, orijentirana u smjeru istok-zapad. Građena je od kamena utopljena u žbuku, a bila je pokrivena nepravilnim kamenim pločama i sitnim

kamenjem mjestimično vezanim žbukom. U zidanoj konstrukciji pronađena su dva epigrafička spolija – jedna cijela nadgrobna stela i ulomak druge. One su sekundarno iskorištene kao građevinski materijal, a mogle bi potjecati od uništenoga groba (grob 212) od kojega su sačuvani tek dijelovi zidane konstrukcije.

3. Nadgrobna stela Aurelija Kapitolina

(inv. br. AMS-A-5817, sl. 4)

Nadgrobna stela (visina 54,5 cm, širina 37 cm, debljina 7,5 cm) izrađena je od vapnenca i pripada tipu profiliranih stela pravokutne forme s trokutastim zabatom. Sa svake strane na trokutastom zabatu nalaze se akroteriji ukrašeni vegetabilnim motivom, a i zabat je ukrašen na isti način. Na traci ispod njega nalaze se slova D M, a ispod njih je epitaf omeđen jednostavnom profilacijom. Na dnu se vide tragovi klina za usađivanje. Slova su izvedena rustičnom kapitalom i visina im varira od 2,5 do 3,5 cm i unutar njih vide se tragovi crvene boje. Slovo O na kraju četvrtoga retka je umanjeno. U zadnjem retku nalazi se trokutasta distinkcija.

D(is) M(anibus)

Aurelio C-

apitolino

co(n)iugi inco-

5 *<n=M>parabili*

Turrania

Procilla

ma(arito) b(ene) m(erenti).

Prijevod: Bogovima Manima. Zaslužnom i neusporedivom suprugu Aureliju Kapitolinu, Turanija Procila (je postavila).

O gentiliciju *Aurelius* ovdje je već pisano. Pokojnikov kognomen *Capitolinus* čest je na području južne Italije dok je drugdje rijedak,¹⁹ a u Dalmaciji se pojavljuje samo dvaput. Na natpisu iz Zadra spominje se još jedan Aurelije Kapitolin,²⁰ ali on ima naveden i prenamen pa se očito ne radi o istoj osobi.

Gentilicij *Turranius/a* čest je na području sjeverne Italije i u Liburniji. Na području Dalmacije relativno je često zastupljen, a u Saloni sedam puta. Nositelji u Saloni bi mogli imati spomenuto podrijetlo.²¹ Kognomen *Procilla*

¹⁸ K. Grbavac 2022, str. 89; D. Demicheli 2020, str. 302.

¹⁹ G. Alföldy 1969, str. 171.

²⁰ Čuva se u Arheološkom muzeju Zadar, inv. br. A-7578.

²¹ G. Alföldy 1969, str. 130.

Slika 4
Stela Aurelija Kapitolina (VV)

široko je rasprostranjen, a posebno u Italiji.²² U natpisu se dvaput naglašava bračni status.

Zbog navođenja dvočlane imenske formule pokojnika, navođenja formule *Dis Manibus* i tipa spomenika ovaj se natpis može datirati u razdoblje od 2. do 3. stoljeća.

4. Ulomak nadgrobne stele (inv. br. AMS-A-5813, sl. 5)

Sačuvan je donji dio nadgrobne stele (visina 31,5 cm, širina 27,5 cm, debljina 5 cm) izrađene od mramora. Natpisno polje omeđeno je jednostavnom profilacijom ispod koje se nalazi dekoracija u obliku valovite linije. U svakom su retku distinkcije u obliku trokutića. Visina slova varira od 2,5 do 3 cm.

²² *Ibid.*, str. 274.

²³ *Ibid.*, str. 317.

²⁴ *Ibid.*, str. 318.

²⁵ I. Kajanto 1982, str. 325, 329-330.

Slika 5
Ulomak nadgrobne stele (VV)

[---]n
[---]+ Ursi-
na coniu-
g(i) b(ene) m(erenti).

Prijevod: ... Ursina zaslužnom suprugu (je postavila).

U sačuvanom dijelu natpisa od korisnih podataka vidi se samo ženin kognomen – *Ursina*. On je rasprostranjen u keltskim provincijama te osobito na području Dalmacije. To se posebno odnosi na Salonu i njezinu okolicu. Drugdje se rijetko pojavljuje.²³ Njemu sličan kognomen je *Ursus*, koji je čest na keltskom području, a bio je rasprostranjen i među kršćanima.²⁴ Kajanto je u svojoj studiji ovaj kognomen stavio u kategoriju kognomenâ dobivenih iz faune, kategorija sisavaca.²⁵ Zbog izostanka ženina kognomena natpis bi se moglo datirati u 3. stoljeće.

Slika 6
Ulomci sanduka
sarkofaga (NŠ)

5. Ulomci sanduka sarkofaga

(inv. br. AMS-A-5831, sl. 6)

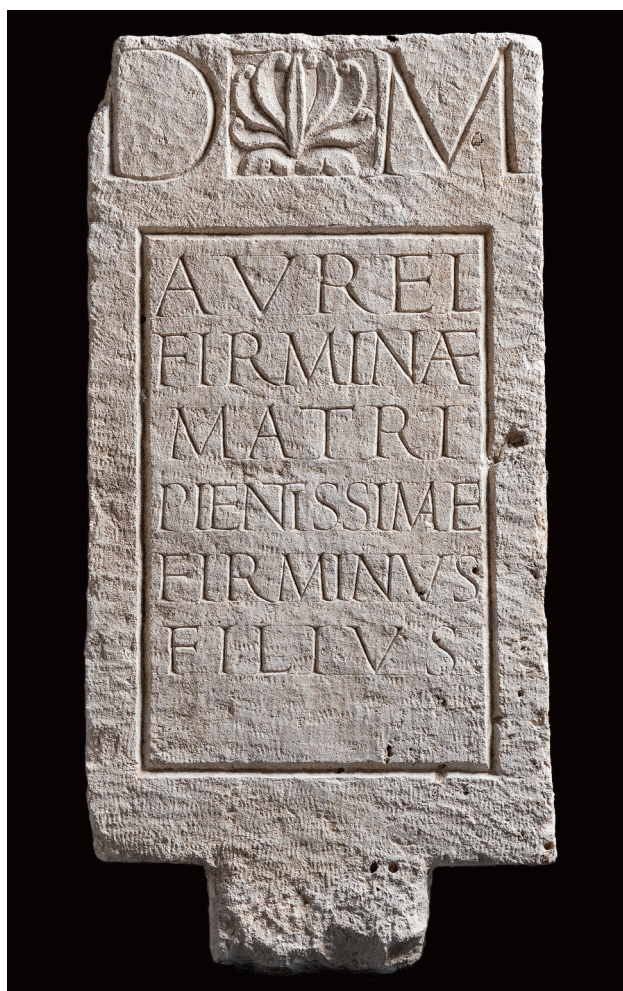
Uz južni profil, uz Kaštelansku cestu, nalazio se grob 409. Na njega je nalegao suhozid. Položen je direktno na živac i izgrađen je od okomito postavljenih obložnica na koje su položene kamene ploče. Skelet je dobro očuvan. Lijeva je ruka ispod karlice, a desna na njoj. Kao obložnice upotrijebljena su dva ulomka sarkofaga: dio s urezanim tabulom bio je uzidan uz pokojnikovu desnu potkoljenu, a drugi, s dijelom natpisa, uzidan je na dnu groba uz stopala. Na istočnom kraju grob je usječen u živac koji je poslužio kao obložnica.

Ulomci sanduka sarkofaga isklesani su od vapnenca (visina 34 cm, širina 81 cm, debljina 12,5 cm). Sarkofag je bio lokalne produkcije,²⁶ a sačuvan je gornji lijevi dio na kojem se vidi tabula ansata unutar koje je ostatak epitafa. Iznad anse i unutar nje nalaze se vegetabilni motivi (palmeta). Epitaf je uokviren višestrukom profilacijom. Cijela je površina erodirana s tragovima žbuke, što je posljedica sekundarne upotrebe. Slova su izvedena rustičnom kapitalom čija visina varira od 4 do 5 cm.

Ivliae Fu[--- coniugi (?)]---
[in]compa[rabili] ---
[---]xi Aur[elius?] ---.

Prijevod: *Juliji --- neusporedivoj supruzi ---.*

Natpis vjerojatno govori da je suprug podigao sarkofag svojoj supruzi za koju kaže da je bila neusporediva. Nažalost, zbog fragmentiranosti nije moguće saznati

Slika 7
Stela Aurelije Firmine (VV)

²⁶ O sarkofazima lokalne produkcije v. N. Cambi 2010.

ništa osim pokojničina gentilicija, o kojemu je već pisano u ovom radu. Po tipologiji spomenik se može datirati u razdoblje 3. do početka 4. stoljeća.

6. Nadgrobna stela Aurelije Firmine

(inv. br. AMS-A-5879, sl. 7)

U sektoru III, unutar grobne parcele 18, pronađen je grob 563. Konstruiran je od kamenih obložnica djelomično povezanih žbukom, a bio je prekriven tegulama koje su razbijene tijekom pljačkanja. Za jednu od obložnica poslužio je ulomak polustupa, a istočna strana groba bila je zatvorena tegulom postavljenom okomito. Na jednoj od tegula je pečat *Nero(nis) Cl(audi) Pansiana*. Postoji više varijanti tegula *Pansiana* s pečatom koji spominje cara Nerona (54. – 68.), ali teško je reći kojemu tipu pripada ovaj primjerak jer je trenutačno nedostupan. U rimskoj su Dalmaciji brojni nalazi tegula s tim pečatom, a brojniji su samo oni s Augustovim imenom.²⁷ Tegula potječe iz 1. stoljeća, ali one su bile u upotrebi duže razdoblje, a pogotovo ako se koriste u sekundarne svrhe. Uz tegulu su pronađeni i željezni čavli. Na jugozapadnoj i sjeverozapadnoj strani nedostaju obložnice. Pokojnik je bio položen na zemlju, a sačuvan je tek manji dio kostura. U sjevernoj strani grobne konstrukcije pronađena je nadgrobna stela.

Izrađena je od vapnenca (visina 77,5 cm, širina 37 cm, debljina 11 cm) i nedostaje joj mali fragment gornjega lijevog ugla. Stela ne pripada tipičnim oblicima jer joj nedostaje zabat. U gornjem dijelu nalaze se sigle D i M velikih dimenzija, a između njih uklesan je cvijet lopoča. Ispod je natpisno polje uokvireno jednostavnom profilacijom. Natpis je klesan u sedam redaka pravilnom kapitalom. Ligature se nalaze u drugom (AE) i u četvrtom retku (NT i MA). Visina slova varira od 4 do 5 cm.

D(is) M(anibus)

Aurel(iae)

Firminae

matri

5 *pietissimae*

Firminus

filius.

Prijevod: *Bogovima Manima. Najpobožnijoj majci Aureliji Firmini, sin Firmin.*

27 I. Juras – F. Jurković Pešić 2016, str. 37-38.

28 G. Alföldy 1969, str. 204.

29 L. Kajanto 1982, str. 258.

Slika 8

Nadgrobni žrtvenik Julija Eufrozina uzidan kao spolij (AMS)

O gentiliciju *Aurelius* već je pisano u ovome radu. Kognomen *Firminus* dosta je čest, osobito na prostoru sjeverne Italije. U Dalmaciji postoji razlika između onih zabilježenih u ranije vrijeme od onih kasnijih.²⁸ Kajanto ga svrstava u kategoriju kognomena dobivenih prema karakternim osobinama.²⁹

Iako majka ima cijelu imensku formulu, sin ima, barem je tako navedeno, samo kognomen – *Firminus*. Ovo može značiti da je majka bila rimska građanka, dok bi se za sina to teško moglo reći. Da je imao građansko pravo, mogao je to potvrditi navođenjem svoga gentilicija jer unutar natpisnoga polja ima još jedan prazan red. Stoga bi se moglo pretpostaviti da se radi o djetetu bez građanskoga prava. Upotreba formule *Dis Manibus* i gentilicija *Aurelius* te paleografija datiraju ovaj spomenik u razdoblje 2. stoljeća.

7. Nadgrobni žrtvenik Julija Eufrozina

(inv. br. AMS-75299, sl. 8, 9a, 9b, 9c)

Nadgrobni žrtvenik (visina 85 cm, širina baze 48 cm, debljina baze 33,5 cm, širina trupa 36,5 cm, debljina trupa 33,5 cm, širina kruništa 45,5 cm, debljina kruništa 38 cm) pronađen je u sektoru III, uzidan u zid 11 kao spolij. Nakon

Slika 9a
Natpis na žrtveniku Julija Eufrozina (VV)

Slika 9b
Prikaz plitice na lijevoj bočnoj strani žrtvenika Julija Eufrozina (VV)

gubitka prvotne funkcije nadgrobno spomenika bio je uzidan u spomenuti zid kao građevinski materijal na način da je položen na prednju stranu tako da su mu bočne strane ostale vidljive.

Isklesan je iz jednoga komada vapnenca. Baza je odijeljena od tijela dvostrukim profilom *cyma recta*, dok je krunište od tijela odijeljeno dvostrukim profilom *cyma reversa*. Profili se nastavljaju i na bočnim stranicama. Vrh kruništa ukrašen je stiliziranim akroterijima između kojih se nalazi zabat. Bočne stranice kruništa ukrašene su girlandama. Na gornjoj strani kruništa nalaze se ostatci reljefno istaknutoga vrha. Pripada tipu kompozitnih žrtvenika.³⁰

Između profilacija na lijevoj bočnoj strani nalazi se plitica (*patera*) dok se na desnoj nalazi vrč (*urceus*). Ti predmeti koriste se u kultu i često se javljaju na posvetnim žrtvenicima, ali u obrnutom rasporedu. Povezuju se s kultom boga Jupitera.³¹ Dosad je poznat samo jedan nadgrobni spomenik koji ima uklesanu pliticu i vrč na bočnim stranicama – nadgrobna ara Akvilije Mirsine iz Narone. Ta je monumentalnija od salonitanske, a stranice su joj uz to ukrašene girlandama i bukranijem. Osim toga, razlika je i u smještaju predmeta jer su oni uklesani kao na posvetnim arama.³² Simbol ovih predmeta povezuje se s pranjem ruku prije ili tijekom obreda u svakodnevnom životu.³³

30 O tipologiji i formalnim karakteristikama posvetnih žrtvenika usp. M. Cvetko 2022, str. 10-18, a o nadgrobnim D. Maršić 2013, str. 383-390.

31 M. Cvetko 2022, str. 21-23.

32 Inv. br. AMS-A-152. O njoj detaljnije u CIL 3, 8448; D. Maršić 2013, str. 396-397.

33 M. Cvetko 2022, str. 21-23.

Na prednjoj je strani epitaf klesan pravilnom rimskom kapitalom u šest redaka bez okvira natpisnoga polja. Visina slova varira od 3 do 4,5 cm. Prvi redak natpisa uklesan je na prvom profilu *cyma reversa*. Ligatura se nalazi u drugom i petom (HR) te u šestom retku (TE). U predzadnjemu retku je klesarska pogreška, umjesto slova Y uklesano je slovo V. Distinkcija u obliku trokutića nalazi se u četvrtom retku.

*D(is) M(anibus)
Iulio Euphrosy-
no filio pientis-
simo ann(os) XXV
5 Iulia Euphros{v=Y}-
ne mater.*

Prijevod: *Bogovima Manima. Juliju Eufrozfinu, najpo-
božnijem sinu, (koji je imao) 25 godina, majka Julija Eufro-
zina (je postavila).*

U natpisu se donose podatci o pokojniku i komemoratorici. Pokojnikov gentilicij *Iulius* široko je rasprostranjen u cijelom Carstvu, pa tako i u rimskoj Dalmaciji. U ranom principatu njegovi su nositelji pripadnici domorodačkoga stanovništva koje je dobilo građansko pravo tijekom Cezarove i Augustove vladavine (npr. u Liburniji i okolici Salone) i doseljenici (vojnici i doseljeni veterani, oslobođenici i njihovi potomci). I u kasnom principatu brojni su na području Salone, jedni su potomci starijih, a drugi vojnici doseljeni s područja dunavskih provincija koji su došli na službu u središte rimske Dalmacije. Kasnije Juliji pristižu i s Istoka. U razdoblju 4. i 5. stoljeća Juliji u Saloni potomci su ranije naseljenih.³⁴ Na našem natpisu nositelji gentilicija su majka i sin. Sinovljevi kognomen *Euphrosynus* grčkoga je podrijetla i široko je rasprostranjen, a posebno među oslobođenicima.³⁵ U grčkoj inačici glasi *Εύφροσινος*.³⁶ U Dalmaciji je zabilježen na četiri natpisa od kojih su tri iz Salone dok se na jednom iz Kotora spominje dva puta. Nema dokaza da se ta tri primjera mogu povezati s ovdje spominjanim Eufrozinima.

Očito je da je sin dobio ime po majci te bi se, zbog kognomena, ali i zbog izostanka sinovljeve filijacije, tj. nena-vođenja očeva imena, moglo raditi o oslobođenicima. Tip spomenika, njegova veličina, nadgrobna i imenska formula datiraju ga u razdoblje od druge polovine 2. do 3. stoljeća.³⁷

Slika 9c
Prikaz vrča na desnoj bočnoj strani žrtvenika Julija Eufrozina (VV)

8. Nadgrobna stela robova Primitiva i Sukcesa (inv. br. AMS-A-5832, sl. 10)

Stela je pronađena uzidana kao spolij u zapadnim gradskim vratima na južnom dijelu bedema. Izrađena je od vapnenca i pripada tipu profiliranih stela pravokutne forme s upisanim trokutastim zabatom (visina 100,5 cm, širina 49 cm, debljina 17,5 cm). Akroteriji i zabat ukrašeni su vegetabilnim motivima. U središtu zabata dominira rozeta s četiri laticice. Ispod zabata nalazi se natpisno polje uokvireno profilom *cyma recta* unutar kojega je epitaf u osam redaka. Gornja polovica baze stele je obrađena, dok

³⁴ G. Alföldy 1969, str. 31-32.

³⁵ *Ibid.*, str. 197.

³⁶ LPGN 3, str. 181.

³⁷ Nadgrobne are upotrijebjavaju se do severskoga razdoblja. N. Cambi 2005, str. 129.

je donja, ona koja je bila ukopana, neobrađena. Slova su izvedena pravilnom rimskom kapitalom te im visina varira od 2 do 4,5 cm. Ligature se nalaze u prvom retku (TE i NI), drugom (CH) i sedmom (TI i NT). Distinkcije u obliku trokutića su u prvom, četvrtom, šestom i osmom retku.

Sex(tus) Stennius

Eutychns

Primitivo

ann(orum) XXVI

5 *et Successo*

ann(orum) XXX

negotiantib(us)

vernīs suis.

Prijevod: *Sekst Stenije Eutih svojim robovima trgovcima Primitivu (koji je imao) 26 godina i Sukcesu (koji je imao) 30 godina.*

Natpis pruža nekoliko podataka. Gospodar Sekst Stenije Eutih podigao je ovu stelu svojim, očito, zaslužnim robovima. Gentilicij *Stennius* rasprostranjen je na području Italije i na Zapadu. Njegovi nositelji u Dalmaciji doseljenici su s područja Italije, a poznata je tek jedna Stenija iz Aserije.³⁸ Kognomen *Eutychns* grčkoga je podrijetla te se pojavljuje u više varijanti: *Eutychns*, *Eutichus*, *Eutichis*, *Eutycis*, *Eutices*. Rasprostranjen je, a najviše među oslobođenicima.³⁹ U Dalmaciji je također čest.

Kognomen *Primitivus* svuda je raširen, posebno na području Italije i keltskih pokrajina. U Dalmaciji je također vrlo čest i to isključivo na području Salone.⁴⁰ Kognomen *Successus* raširen je na istom području kao i spomenuti *Primitivus*.⁴¹

Primitiv i Sukceso su robovi koji kao trgovci rade za Seksta Stenija Eutiha. U starom vijeku robovlasništvo je bilo vrlo rasprostranjeno, a najveći broj robova ratni su zarobljenici. Robovima su mogli postati kažnjenici ili osobe koje su upale u dugove. Postojale su tržnice robova.⁴² Rimsko je pravo jasno u vezi statusa roba, on nema nikakvih prava nego samo obveze i dužnosti te ovisi o svome gospodaru koji ga je mogao prodati ili iznajmiti. Nisu tretirani kao ljudi već kao dijelovi inventara.⁴³ Najviše robova

Slika 10

Stela robova Primitiva i Sukcesa (VV)

imali su rimski carevi, dok su ih ostali Rimljani imali ovisno o svojim financijskim mogućnostima. Raspon poslova koje su robovi obavljali kreće se od najgorih i najtežih (npr. u rudnicima) do onih na gospodarskim imanjima ili u kućama. Ako su bili školovani, mogli su biti i učitelji. Zbog svojih sposobnosti robovi su mogli voditi gospodarska

38 G. Alföldy 1969, str. 123.

39 *Ibid.*, str. 198.

40 *Ibid.*, str. 271.

41 *Ibid.*, str. 302.

42 M. Sanader 1995, str. 97-98.

43 *Ibid.*, str. 68.

imanja, dok su carski robovi mogli raditi u nekim državnim službama.⁴⁴

Status roba nije bio konačan, rob je mogao biti oslobođen. Ako su imali mogućnosti, mogli su podizati i spomenike. Na epigrafičkim spomenicima može ih se prepoznati po tome što se kod njihova imena javlja imenica *servus* odnosno *verna*. Potonje se odnosi na robove koji nisu kupljeni već su odrasli i odgojeni unutar gospodareva domaćinstva.⁴⁵

Na ovom natpisu stoji da su Primitiv i Sukceso bili *vernae*, tj. kućni robovi Seksta Stenija Eutiha, te da su bili *negotiatores*, odnosno bavili su se trgovinom ili novčarskim poslovima. *Negotiatores* se pojavljuje relativno često na natpisima. Nekada se navodi i čime trguju (vinom, uljem, srebrom itd.). U Dalmaciji su zabilježeni na osam natpisa od kojih se na jednom iz Salone spominje trgovac vinom, a u Zadru trgovac uljem.⁴⁶ Naš natpis jedini u Dalmaciji spominje robove trgovce. U internetskim bazama latinskih natpisa (EDH, EDCS, PHI) zastupljeni su trgovci koji su slobodni građani ili oslobođenici, dok su robovi rijetki. Ovaj bismo primjer mogli interpretirati na način da je Eutih bio trgovac, a Primitiv i Sukceso radili su za njega.

Stela se može datirati u razdoblje od druge polovine 1. stoljeća do početka 2. stoljeća zbog vrste spomenika, tipa slova, navođenja trostruke imenske formule gospodara i izostanka nadgrobne formule *Dis Manibus*.

9. Ulomak nadgrobne stele

(inv. br. AMS-A-5748, sl. 11)

Sačuvan je gornji lijevi dio nadgrobne stele od vapnenca (visina 34 cm, širina 17 cm, debljina 5,5 cm). Pronađen je u sektoru III, unutar konstrukcije br. 2. Ulomkom dominiraju vegetabilni motivi. Lijevi je rub ukrašen granom iz koje izlaze vitice s lišćem i plodovima. Listovi su jednostavnoga srcolikog oblika i podsjećaju na lišće vinove loze. Plodovi su također stilizirani i podsjećaju na grozdove. Na tom dijelu vide se tragovi crvene boje. Prikaz vinove loze zastupljen je na još nekoliko nadgrobničkih stela pronađenih u Saloni, Klisu, Tučepima i Naroni.⁴⁷ Jedina razlika je u kvaliteti obrade. Ulomak o kojemu je riječ u ovom radu lošije je kvalitete. Neki prikaz vinove loze povezuju s Dionisovim kultom.⁴⁸

Slika 11
Ulomak nadgrobne stele (VV)

Lijevu i desnu stranu dijeli jednostavna profilacija. Ista profilacija dijeli i desni dio ulomka na gornji i donji dio. Ova je profilacija ukrašena još i dentikulima. Iznad je prikaz palmete u jednostavnoj vazi, a ispod je ostatak natpisnoga polja s nekoliko sačuvanih slova koja ne pružaju mogućnost restitucije. Visina slova iznosi 2 cm. Drugo slovo u prvom retku izgleda kao A bez haste te podsjeća na grčko slovo Λ. U drugom se retku nazire i treće slovo, možda S. Upravo zbog toga može se zaključiti kako se ipak radi o latinici, a ne o alfabetu jer bi u alfabetu S bilo drugačije klesano. Očito je da je klesar prilikom izrade natpisa zaboravio uklesati vodoravnu hastu slovu A. U drugom retku naziru se ordinacijske crte.

⁴⁴ *Ibid.*, str. 98.

⁴⁵ R. Matijašić 2002, str. 70.

⁴⁶ CIL 3, 2131 (p. 1031); CIL 3, 2936 (p. 1037, 2273).

⁴⁷ Radi se o sljedećim nadgrobničkim stelama: Salona: AMS-BLitt-530; Klis: AMS-A-3681; Tučepi: AMS-A-3173; Narona: AMS-A-124. Najveći reljef s prikazom vinove loze se nalazi na poznatom sarkofagu *Eroti u berbi grožđa* (inv. br. AMS-38685), pronađenom na istom lokalitetu gdje i ovaj ulomak.

⁴⁸ V. Paškvalin 2012, str. 110-111.

IAIY[---]
MIS[---]

Zbog oštećenosti spomenika ovaj fragment nije moguće preciznije datirati, već ga valja smjestiti u razdoblje od 1. do 4. stoljeća.

Prilikom zaštitnih arheoloških istraživanja provedenih u razdoblju od 1986. do 1987. pronađeno je 127 epigrafičkih spomenika. U ovome radu prvi put se objavljuje devet natpisa pronađenih kao antički spoliji. Radi se o sedam nadgrobnih stela od kojih su tri sačuvane u fragmentima dok su ostale cjelovite, jednom nadgrobnom žrtveniku (ari) i dva ulomka istoga sarkofaga. Šest spomenika pronađeno je u grobovima kao dijelovi konstrukcije groba i

tri u zidanim konstrukcijama. Jedan ulomak nije imao dovoljno podataka za restituciju i analizu natpisa dok se na dvama zbog fragmentiranosti to moglo učiniti polovično. Iz ostalih su vidljiva imena, statusi i zanimanja pokojnika te njihovi međusobni odnosi. Spominje se 15 osoba: osam žena i sedam muškaraca. Dva spomenika majke podižu djeci, dva djeca roditeljima (od kojih je jedan posvojitelj), tri supružnici jedni drugima, a jednoga podiže gospodar svojim robovima. Na jednom natpisu donosi se podatak o zanimanju pokojnikâ – trgovci, a nažalost nije naznačeno čime su trgovali. Valja izdvojiti dva kognomena: jedan se rijetko susreće u rimskoj Dalmaciji (*Capitolinus*), dok je drugi vrlo rijedak (*Epagathinus*) te bi ovo mogao biti njegov drugi spomen na području Rimskoga Carstva, čime je obogaćen salonitanski onomastički korpus.

Kratice

- CIL = Corpus inscriptionum Latinarum, Berlin
LPGN = A Lexicon of Greek Personal Names, vol III. A, Oxford 1997.
OPEL = Onomasticon provinciarum Europae Latinarum, Budapest – Wien
VAHD = Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku

Internetski izvori

- EDH = Epigraphische Datenbank Heidelberg
EDCS = Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby
PHI = Epigraphy Project

Literatura

- G. Alföldy 1969 Géza Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969.
- N. Cambi 2005 Nenad Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split 2005.
- N. Cambi 2010 Nenad Cambi, *Sarkofazi lokalne produkcije u rimskoj Dalmaciji*, Split 2010.
- M. Cvetko 2022 Mirna Cvetko, *Rimski zavjetni žrtvenici s područja Hrvatske*, Zagreb 2022.
- D. Demicheli 2020 Dino Demicheli, *Nekoliko neobjavljenih natpisa iz lapidarija Arheološkog muzeja u Splitu*, VAHD 113, Split 2020, 289-320.
- K. Grbavac 2022 Krešimir Grbavac, *Stela alumna Merkurija iz Solina*, *Tusculum* 15, Solin 2022, 87-89.
- I. Juras – F. Jurković Pešić 2016 Ivana Juras – Filipa Jurković Pešić, *Tegule s pečatom iz Antičke zbirke Arheološkoga muzeja Zadar*, *Diadora* 30, Zadar 2016, 31-75.
- I. Kajanto 1982 Iiro Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1982.
- B. Kirigin et al. 1987 Branko Kirigin – Ivo Lokošek – Jagoda Mardešić – Siniša Bilić, *Salona 86/87. Preliminarni izvještaj sa zaštitnih arheoloških istraživanja na trasi zaobilaznice u Solinu*, VAHD 80, Split 1987, 7-56.
- J. Mardešić 1988 Jagoda Mardešić, *Izvještaj o zaštitnim arheološkim radovima na trasi splitske zaobilaznice kroz Salonu 1986/87.*, *Mogućnosti* 36/3-4, Split 1988, 307-314.
- D. Maršić 2002 Dražen Maršić, *Portretne stele na obalnom području rimske provincije Dalmacije*, doktorska disertacija, Zadar 2002.
- D. Maršić 2013 D. Maršić, *Funerary Altars of Roman Iader. The Study of the Topical Character and Function of Funerary Altars of the Roman Province of Dalmatia*, u: Nenad Cambi – Guntram Koch (ur.), *Sepulkralna skulptura zapadnog Ilirika i susjednih oblasti u doba Rimskog Carstva*, Split 2013, 383-418.
- R. Matijašić 2002 Robert Matijašić, *Uvod u latinsku epigrafiju*, Pula 2002.
- V. Paškvalin 2012 Veljko Paškvalin, *Antički sepulkralni spomenici s područja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 2012.
- M. Sanader 1995 Mirjana Sanader, *Vilicus – prilog poznavanju djelatnosti upravitelja imanja i državnog namještenika*, *Opvscvla archaeologica* 19, Zagreb 1995, 97-109.

Summary

Nino Švonja

Roman spolia found at the so called Detour Road (Zaobilaznica) in Solin

Key words: Zaobilaznica, epigraphy, spolium, stele, funerary ara, funerary altar, sarcophagus

During rescue archaeological research carried out in 1986 and 1987, a large number of epigraphic monuments (127) were found. This paper presents for the first time nine inscriptions found as Roman spolia. These include seven grave stelae, three of which are preserved in fragments and others being complete, and one funerary altar (ara), as well as two fragments of a sarcophagus. Six of the monuments were found in graves as parts of the grave construction, and three in masonry structures. One fragment did not have enough data for restitution and inscription analysis, but from the others, names, statuses and occupations of the deceased, as well as their relationships with each other, can be observed. Two monuments were erected by mothers to their children, two by children to their parents (one of whom was an adoptive parent), three by spouses to each other, and one by a master to his slaves. Two *cognomina* should be singled out: one is rarely encountered in Roman Dalmatia (*Capitolinus*), while the other is very rare (*Epagathinus*), and this could be its second mention in the area of the Roman Empire.

Translated by Radovan Kečkemet

